

IMPERFECTUL ÎN SLAVA DELA NOI ȘI TRADUCEREA LUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Indo-europeana cunoștea în morfologia verbului aoristul, perfectul și prezentul. Imperfectul a apărut mai târziu în cadrul sistemului de prezent, ca un timp de trecut, povestitor,¹ care exprima ca și radicalul prezentului o acțiune îndelungată, spre deosebire de aorist, care exprima o acțiune globală limitată, precisă. Acțiunea imperfectului însoțește o altă acțiune tot trecută, simultană. De aceea e un timp absolut și de relație.

Imperfectul din limba indo-europeană a pierit din slavă. În schimb, slava și-a refăcut un imperfect din aoristul sigmatic: — osъ > ѣchъ; veděach, veděaše,; veděachom; veděašete — (— aste) veděachъ dual; veděašeta (-asta) vedeašete (— aste) — / som — ; — sove/chove.

Mai târziu formele imperfectului s-au contras, apropiindu-se de aorist. Vechile monumente de limbă rusă cunosc numai formele contrase ale imperfectului, cele necontrase sînt foarte rare.²

Formele în — chъ în slavă, indică preteritul și nu sînt cunoscute limbii indo-europene, unde preteritul se caracterizează prin reduplicare, augment, etc.

Ca formă, imperfectul din slavă prezintă o paralelă cu imperfectul latin: chvalěaachŭ — lat. laudāba-m-, = laudam.³

Imperfectul slav păstrează, după unii lingviști, vechea legătură cu prezentul, ceea ce se vede din terminația pers. III-a singular și plural — t, care adesea

¹ I. Baudiș: *Struktura jazyků indoevropských*, 1932, p. 138. Acad. I. Iordan subliniază că «imperfectul este = «neperfectul». (Lb. rom. contemporană 1956, p. 426. P. Ulianov, A. I. Sobolevskii, A. Potebnja leagă imperfectul de aorist.

² De aci se deduce vechimea imperfectului în graiurile ruse (L. A. Bulahovskii, *Питания происхождения украинской мови*, Kiev, 1956, p.71). Forme necontrase de imperfect întîlnim în Sb. Sviatoslava 1076: *прилежахъ*. În Ev. lui Ostromir (1056—1057) *звѣдахъ-аше*; în Ilarion *дѣлаахъ* etc. O. P. Bezpal'ko etc. *Исторична грам.-укр. мови*, Kiev, 1957, p. 336.

³ A. Meillet, leagă imperfectul slav de un imperfect din ir.-asa > — ach. (*Общеслав. язык*) Moscova, 1951, p. 219.

apare la imperfect prin analogie cu prezentul. Imperfecte ca *vedeașet, beașet* se întâlnesc în textele de v. slavă și în deosebi în rusa veche de ex.: în « Slovo o polku Igorevë » sau în textele ruse de nord de ex. în « Evanghelia lui Evsevie » scrisă în 1283 — în Evanghelia lui Ostromir (1056) terminațiile pers. III-a singular — *шеѣ* și a pers. III-a plural: — *хѣѣ* sînt și mai frecvente în letopisețele și documentele ruse de sud.⁴

În slavă, imperfectul se forma din infinitiv sau din prezent și exprima o acțiune neterminată, mai lungă, însoțită de altă acțiune tot trecută.

De aceea e legat mai mult de verbele imperfective. Acțiunea sa însă nu era mai lungă decît a prezentului sau a perfectului verbelor imperfective.⁵ Imperfectul descrie, explică; de aceea e foarte potrivit povestirilor despre lucruri și fapte cu existența mai lungă — și neterminată — de obicei din trecut.

Așa se explică de ce e frecvent în cronică. De ex.: *жикаше на Моунтѣанскон земаи коевода именем Дракоула* = Trăia în Țara Munteniei un voevod cu numele Dracula (Pov. despre Vlad Țepeș, 1486). Grigore Țamblak, descriind la 1438 ocupația permanentă a locuitorilor din Cetatea Albă și a negustorului Ioan, martirizat de Tătarii de relegie persană, spune: *и жителѣ града коуѣствомъ плаканѣа жителѣствовахъ коуѣла докоанъ кѣземъ Иванъ пжчинъ плаканѣ ..* = și locuitorii cetății trăiau cu negoțul navigației. Deci Ion cumpăratură multă luînd, *naviga* noianul... »⁶ Poveștile încep de obicei cu imperfectul sau cu aoristul: « Era odată un moșneag și o babă... »

Cronicarii ne dau portretele domnitorilor folosind imperfectele, însoțite uneori de un aorist. De ex.: clasicul portret al lui Ștefan cel Mare zugrăvit de Gr. Ureche.

« Fost-au acest Ștefan Vodă om nu mare la statu, mînios și de grabă vărsătoriu de sînge nevinovat; de multe ori la ospete *omorîia* fără județu.

Amintirea *era* om întreg la fire — neleneș și lucrul său îl știa a-l acoperi și unde nu *gîndii*ai, acolo îl *aflai*, la lucruri de războaie meșter, unde *era* nevoia însuși se *vîrîia*, ca văzîndu-l ai săi să nu *înderăpteze* și pentru aceea rar război de nu *biruia*. Și unde *biruia* alții, nu *pierdea* nădejdea, că știindu-se căzut jos să *rădica* deasupra biruitorilor.⁷ »

⁴ Ex. în *Lavr. letopis*: чѣшеть, съвязывахуѣ În Ist. despre Boris și Gleb, sec. al XII-lea: несяхуѣ; În *Cuvînt despre Oastea lui Igor*: говоряхуѣ (L. A. Bulahoskii, op. cit. p. 71 (P. Bezpaliko, op. cit. 336). (J. F. XX. 1954).

⁵ M. Stevanovici, *Значение имперф. према употреби у језик. П. П. Ниегоша. Јужно. фил. XX. 1954.* În l. veche rusă, imperfectul se forma aproape exclusiv de la verbele imperfective: *зѣваѣхъ* = eu chemam. O. P. Bezpaliko op. cit. p. 335.

⁶ Gr. Țamblak « *Viața Sf. Ioan de la Suceava* » Mss. Ac. RPR. și în « *Rev. de Istorie arheol. și fil.* » 1884, p. 165 — 166.

⁷ Gr. Ureche, *Letop. Țării Moldovei*, 1956 p. 30 — 31. Iorgu Iordan subliniază că imperfectul e timpul folosit în povești (cf. *Limba lui Gr. Ureche*).

Din 13 predicate — 11 sînt exprimate prin imperfect, fiind prin duritatea lor potrivite descrierilor și momentelor afective⁸ de aceia imperfectul e larg folosit de romancierii naturaliști. Imperfectul e considerat ca un timp prezent transpus în trecut.

Din limbile slave, imperfectul se stinge treptat. În gramotele ruse din sec. al XII-lea și în cea mai veche copie din «*Ruskaja Pravda*» nu există (1282). În povestiri și în operele cu caracter publicistic se păstrează pînă în sec. al XVI-lea. Din limbile slave de răsărit, a ieșit din întrebuințare prin sec. XII-XIII. În sec. al XIII-XIV-lea se întrebuința foarte rar în limba vie. Din limbile slave de apus, — exclusiv soraba — imperfectul a pierit prin sec. al XV-XVI-lea. Imperfectul slăbește și în sîrbo-croată. Cel mai puternic se păstrează în bulgară, unde are bogate sensuri modale și condiționale⁹ și unde imperfectul începe să se formeze și din rădăcina prezentului, pentru a evita omonimitatea cu aoristul.

Slava dela noi păstrează imperfectul în textele religioase. În operele originale însă se reflectă situația din limbile slave vii, adică imperfectul începe să fie înlocuit cu participiul în -l cu sens de perfect și aceasta în operele scrise în sec. al XV-lea în Moldova sau în Nordul Ardealului. În «*Povestirile despre Vlad Țepeș*»¹⁰ avem în aceeași frază folosit în cîteva cazuri imperfectul și odată participiul în — l ca perfect pentru aceeași acțiune iterativă: oamenii «*veneau*» în repetate rînduri», — zice: *пришли* și *приходяхоу*. (f. 207 Mss. Belozersk).

În documentele slavo-romîne din Țara Romînească, găsim foarte puține imperfecte,¹¹ iar în cele din Moldova lipsesc cu totul. Aceasta se explică prin aceea că natura faptelor din documente — nefiind descrieri, nici povestiri — nu se redă prin imperfecte, ci prin aoriste și perfecte. Lipsa imperfectului în documentele din Moldova se poate explica și prin faptul că din limbile slave de răsărit imperfectul a pierit de timpuriu.

În multe documente slavo-romîne, formele de imperfect au fonetica specifică limbii bulgare noi. Nici sensul de imperfect nu-l mai păstrează și rareori cînd îl întîlnim, imperfectul are sens de aorist, ceea ce se vede și din cele mai vechi traduceri.

Astfel într-un document dela Basarab III Tepeluș (1478—1482) avem: *ѡе ѡо моѡѡхѡе ѡт бога зарадѡ мѡр* = că ce rugărăm dela Dumnezeu pentru pace¹¹.

În actul lui Radu al IV-lea cel Mare (1496—1544) imperfectul are sens de aorist chiar cînd se reproduc fraze biblice: *странен кѡх и свѡдѡсте мѡ, ... колен кѡх* ... — străin am fost (eram) și m-ați aflat bolnav am fost (eram) și ...¹²

⁸ T. Vianu, în *Arta prozatorilor romîni*, 1941. Problemele metaforei și alte studii de stilistică, Buc. 1957.

⁹ *Български язык*, 1955, Sofia, p. 189. Gramatică, întocmită de un colectiv de lingviști. K. Mircev, *Ист. грам. на бълг. език*. Sofia, 1955 — p. 134 и.

¹⁰ S. P. Bernštejn, *Разыскания в области болгарской диалектологии* Moscova, 1948, pag. 211.

¹¹ S. Bernštejn, *op. cit.*, p. 210—211.

¹² Actul lui Alexandru din 1422. Gr. Tocilescu, 534 de doc. istorice slavo-rom. din Țara Rom. și Moldova, Buc. 1931. p. 43—44).

Pers. II-a și III-a sing. dela imperfect se confundă cu pers. III-a plurală dela aorist, pentru că în documente sub influența sîrbă — *ша, > ше*, iar terminația — *ша* din medio-bulgară a dispărut. Uniformizarea se face în favoarea aoristului, al cărui sens domină. Ex. *и пакѣ дан дондоше и мнѣше и члорѣци не дондоше* (aorist), și ziua a venit (venea) și a trecut (trecea) și oamenii nu au venit.¹³ Caracteristic limbii documentelor slavoromine este că forma de imperfect a pers. III-a plural a trecut la aorist. Sensul de aorist, sau de perfect, se vede și din aceea că-i uneori folosit cu copulă de ex. *понеже сте послаахъ книгъ* = pentru că ați trimis carte¹⁴. Tot aci folosește și perfectul: *стѣ запрѣтихъ тоѣ сръкѣ тѣ* = Ați oprit pe acel sîrb aci.¹⁵ Persoana III-a a aoristului cu terminația imperfectului o întîlnim în actele lui Neagoe Basarab, 1512—1521. El scrie Sibienilor că oalele (cazanele) ce le-a cumpărat dela ei *au* fost slabe și rele și *s-au spart*: *а а ѡни (грѣнци) би хъ слаби и недобри тере се разбише*¹⁶.

Am urmărit întrebunțările și sensurile imperfectului în slava dela noi, limitîndu-ne la cîteva opere originale din slava veche și la psaltirile și pravilele slavo-romine. Metoda este aceea folosită de J. Maslov în studiul său: « Imperfectul verbelor de aspect perfectiv în limbile slave »¹⁷ de V. V. Borodiciova în studiul despre Insemnătatea aoristului și imperfectului în v. slavă,¹⁸ de slavistul ceh Antonín Dostál în monumentalul său studiu despre » Sistemul aspectului verbal în v. slavă,¹⁹ și după studiile altor slaviști.

Și în slava dela noi, imperfectul e mai frecvent tot la verbele imperfective, care exprimă o acțiune generală: colectivă-durativă: *choteti* = a vrea, *mineti* = a trece, *choditi* = a umbla, *nositi* = a purta, sau de la verbe, care exprimă o stare: *imieti* = a avea, *ležati* = a zăcea. Din contra, pentru acțiuni precise, concrete, limitate în timp, se folosește aoristul, dar dela verbe, care aveau acest sens lexical ca *videti* = a vedea, *prositi* = a cere, a ruga, *byti* = a fi, *skočiti* = a sări. Deci e vorba și de caracterul acțiunii — nu numai dacă s-a terminat sau nu avea acțiune.

De aceea, pornind dela afirmația lui A. Meillet,²⁰ imperfectul se formează în principiu numai dela verbe imperfective: *ležaše* = zăcea, sta culcat, *živeaše* = trăia, *glagolaše* = spunea, vorbea.

¹³ Actul lui Stan pîrcălabul din Poenari către Sibieni. (Silviu Dragomir, *Document nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în sec. XV—XVI-lea*, p. 31).

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ S. Dragomir, op. cit., p. 31.

¹⁶ P. P. Panaitescu, *Documente slavo-romine din Sibiu, 1470—1653*, București, 1938, p. 24.

¹⁷ Ju. Maslov, *Имперфект глаголов совершенного вида в славянских языках* « Вопросы слав. фил. I. » 1954 p. 68—138.

¹⁸ V. V. Borodiciova, *К вопросу о значении аориста и имперфекта в старославянском языке*. « Слав. филология » I. 1951. pag. 21—37.

¹⁹ A. Dostál, *Studie o vidovém systému v staroslověnstině*, Praga, 1954, p. 598 u.

²⁰ A. Meillet, *Общеслав. язык.*, Moscova, 1955, pag. 219.

Imperfectul redă simultaneitatea percepției cu obiectul perceput. Exprimă acțiuni, care însoțesc o altă acțiune tot trecută. Acțiunea sa de trecut e dată în perspectiva prezentului și însoțită deci de o altă acțiune sau situație de timp. — Ambele acțiuni pot fi chiar simultane. Acțiunea care însoțește sau e paralelă cu cea nelimitată a imperfectului e exprimată uneori prin aorist — perfect, participiu, sau de alt imperfect.

Caracterul acțiunii exprimate de aceste două timpuri diferă. Acțiunea aoristului e globală, limitată, concretă. Acțiunea imperfectului e de durată, de stare, sau de repetare și este mai puțin limpede decât acțiunea aoristului. Aceasta s-ar explica și prin aceea că imperfectul e o categorie gramaticală mai nouă decât aoristul. De aceea după unii slaviști ca V. V. Borodiciova aor. s-ar fi folosit la început numai dela teme cu sens precis, concret și de obicei dela verbele prefixate A. Dostál consideră că aor. se forma dela teme, care exprimau acțiuni globale, de mișcare.

Imperfectul, din contră, se forma dela teme mai puțin precise, care exprimau acțiuni neglobale.²¹ Deosebirea acestora au devenit însă de prisos, cînd la imperfect a dominat semnificarea imperfectivă, iar la aorist cea perfectivă.

După alți slaviști însă ca Ju. Maslov, între aor. și imperfect nu ar fi un raport de aspect. Ca dovadă ar fi și faptul că ambele timpuri se întîlnesc atît la verbele perfective, cît și la cele imperfective.²² Dar nu în măsură egală. Ju. Maslov subliniază că 40% din aor. se întîlnesc la verbe de aspect imperfectiv, dar numai 1% din imperfecte se întîlnesc la verbe de aspect perfectiv.²³

Sensul și aspectul acțiunii exprimate de imperfect diferă după aspectul verbelor. Imperfectul verbelor imperfective exprimă o stare, o acțiune prelungită, neîntreruptă. De ex.: и пред ним лежаше единъ колъ велми дѣвел și înaintea lui *zăceae* (*ședea culcată*) o țeară foarte groasă... (Povestirile despre Vlad Țepeș, 211 v). Sau: живаше на Моунтанскон земли = Trăia în țara Muntenească. Si: и так приказана стоаше оу столпа нага = Și astfel *ședea* legată de stîlp, goală. (Povestirile despre Vlad Țepeș f. 210 r.) Imperfectul exprima și acțiunea unei posesii: Он же собравъ елико имаше оу себе конско = El însă stringînd *cîtă oaste avea la el*... (ibid. p. 205 r.). Același caracter au și acțiunile exprimate de verbe ca глаголаше = *vorbia* (f. 208 r.) пияху = *ei beau* (207 r) Ori: Онъ же среди ихъ ядаше = «Iar el în mijlocul lor *mîncă*... (210 v.) Astfel de imperfecte sînt folosite independent și de obicei în propoziții principale.

²¹ După V. V. Borodiciova, deosebirea esențială între aor. și imperfect este tocmai caracterul limitativ al acțiunii exprimate de aor. și nelimitativ al acțiunii exprimate de imperfect (op. cit., p. 21 u) și К вопросу о видовых отношениях старослав. глагола, Учен. зап. Инст. славянов. АНССР. IX. Москва, 1954 p. 50—138 Comp. și Ju. Maslov, op. cit., Вспр. язык. 1956. p. 122 u.

²² A. Dostál, Studie... p. 599. Comp. și studiul despre Aor. al aceluiași autor în Časopis česk. filologie, III. p. 65.

²³ Ju. Maslov, ibidem.

Alte ori însă acțiunea imperfectului este însoțită de o altă acțiune globală, mai limitată și exprimată în povestire prin aorist sau prin part. pret. a. Este o acțiune paralelă cu a imperfectului, care exprimă o situație oarecare de timp.²⁴ Ex.: *И токар скон на возѣ остави а сам спаше к полатѣ* = Și-a lăsat marfa în car, iar el dormia în palat (209 r) în Cod. Vor. *Егда скончаше сѧ ѡт мене душа моѧ ꙗ помѣнѣхѣ* = Când sfârșia se dela mere sufletul meu, domnul pomenii ». Această opoziție între acțiunea scurtă, limitată a aor. și cea de durată a imperfectului este expresivă, chiar când imperfectul e format dela verbe perfective, iterative: *И наоучисѧ шити и тем к темници кормаашесѧ* = Și s-a învățat să coasă și cu aceasta se hrănea (se întreținea) în temniță. (215 r.) Acțiunea exprimată de part. pret. a. are același caracter ca și a aor. » *И прочет единоу и двашти обратисѧ единѣ лишни златон*. Și înnumără (înnumărind) odată și de două ori, găsea un glaben în pîus. (209. v.).

Cele două acțiuni sînt alteori simultane: *И елико ѡно краѧ превысть никтоже смеѧше тоу чафѣу взѧти*. = Și cît a existat în vremea aceea nimeni nu îndrăznea să ia cupa aceasta (207 r.).

Simultaneitatea poate fi fixată prin adverbe de timp ca: *ѡгда тогда: ꙗлаѧх ѡмѣ борѣхѣ сѧ съ мѧножѣ гоуѡе* = Atunci cîndle vorbiam, se luptau cu mine în deșert — Ps. Voron, Sau: *Егда скончаше ѡт мене душа моѧ ꙗ помѣнѣхѣ* = Când se sfârșia dela mine sufletul pomenii pe domnul. (Cînt. 7). II, 8 a. Simultaneitatea se redă și prin forme perifrastice de imperfect — care abundă în limba noastră veche, fiind calchiate din slavă.

Ex.: *Царѣ къ бо тогда ратѣхѣсѧ съ восточными странами* = că împăratul era pe atunci luptîndu-se cu țările din răsărit adică se lupta (Pov. Tepeș) sau: *стоѧще къхѣ ногы наша* = erau picioarele noastre stînd. (Ps. Voron).

Imperfectul exprimă începutul unei acțiuni ex.: *нарицахѣ е Захарѣ* = ar fi vrut să-i zică — să-l poreclească — Zaharia — dar n-au făcut-o²⁵.

Se presupune că înainte de epoca istorică imperfectul era frecvent atît la verbele imperfective cît și la cele perfective.²⁶ În vechea slavă se păstrează urme rare din vechea situație. Astfel imperfectivul verbelor perfective exprimă de regulă o acțiune repetată, distributivă. În modul acesta s-au dezvoltat în slavă verbele imperfective tipul «jati» cu imperfect. Pe de altă parte, imperfectul a dispărut de la verbele perfective.²⁷ Textele de slavă bisericească păstrează urme rare din vechea situație.

²⁴ După unii slaviști, imperfectul nici nu ar fi un timp al indicativului, deoarece acțiunea sa nu este în relație cu momentul în care subiectul vorbește. (A. Belić, *О употреби времена у српскохрватском ѡезику*, «Južn. filolog». VI. 1923—7. pag. 117—118. Si M. Stevanović, *Грамат. српскохрват. јез.* N. Sad. 1934. pag. 407. Alți slaviști însă ca A. I. Stoicević arată frecvența întrebuintare a imperfectului la indicativ. «*Значение Аориста и имперфекта у српскохрв. јез.* Liubliana, 1951.

²⁵ A. Vaillant, *Руководство по стар. слов. яз.* ... pag. 380.

²⁶ A. Dostál, *Studie* ... p. 600.

²⁷ *Ibidem*, p. 100.

Spre deosebire de A. Meillet, lingviștii începînd cu G. Ulianov, Potebnia, etc. au constatat că imperfectul se formează și dela verbele perfective cum găsim frecvent în Codex suprasliensis. Acest imperfect cu caracter iterativ are caracter mai expresiv decît imperfectul verbelor imperfective.²⁸ În slava dela noi, imperfectele se folosesc și în propoziții principale cum era în limba rusă. În limba bulgară, imperfectele se folosesc numai în propoziții secundare. Imperfectul e folosit uneori independent: *некогда же обѣдоуаше под троуїемъ мрткѣхъ чакъ*²⁹ = Uneori prînzia sub trupurile oamenilor morți (Pov. Tepeș).

De cele mai multe ori imperfectul este folosit în trei tipuri: pereche cu alt imperfect, în serie cu alte imperfecte și tipul limită. Ju. Maslov³⁰ a arătat că toate aceste tipuri sînt frecvente nu numai în paleoslavă, dar și în toate limbile slave vechi inclusiv deci slava dela noi.

1. Acțiunile iterative ale tipului pereche se condiționează între ele de ex.: în Cod. Vor. *привыкаахъ га и тѣ оуслышааше ихъ* = *Chemau* pe domnul și acesta-i *auzea*. Sau: celui rănit din față voevodul îi *dădea* cinste mare și-l făcea viteaz: *честь велию подаваше и кнѣземъ его оучиниаше*: (Pov. Tepeș).

2. În *tipul serie* — fiecare imperfect exprimă o acțiune, care se săvîrșește înainte de a începe acțiunea exprimată de imperfectul, care urmează: De ex.: la anumiți soli Dracul le *făcea* o țeapă înaltă, apoi îi *punea* în ea și la urmă *scria* împăratului lor. Toate imperfectele de aci sînt în slavă formate dela verbele perfective și au caracter iterativ: *такъ поклонсарю оучиниаше колѣ кикокъ и на него всаждаше и государю его те речи отписоваше*.

Sau din Ps. slavo-rom. Ps. 34 v. 13. = *азъ же кнегда оми стѣжахъ ми облачахъ ко крѣпце і смнрѣхъ постомъ дшшю мою* = E eu cînd ei *dodeia*-mi, *îneștia*-me în sac și *pleca* cu giuratul sufletului meu.

Sau într-un Octoih din sec. XV-a păstrat la Acad. R.P.R. Nr. 40 fila 152 *бгда кѣ юнѣ поаше сѧ сам и хождаше кам хоташе кѣгда же старѣиши и кѣздежиши роуцѣ свои инѣ тѧ поашеть*.

= «Cînd erai tînăr te ridikai singur și umblai pe unde voiai cînd vei mai îmbătrîni și-ți vei întinde mîinile altul te va ridica». Acțiunile alteori se pot petrece și simultan — sau se alternează cu acțiunile verbelor imperfective. Folosirea în serie a imperfectelor e larg răspîndită la scriitorii noștri. (Comp. T. Vianu, *Arta prozatorilor romîni*, 1941 și «Problemele metaforei...» 1957 —: Folosirea stilistică a imperfectului).

²⁸ Totuși după ultimele cercetări, între aorist și imperfect nu e numai un raport de aspect; de aceea ambele timpuri se întîlesc și la imperfective și la perfective. (A. Dostál, *op. cit.*, p. 599 și mai ales în studiul despre aorist: *Časopis Českej Philologie* III, p. 65, u.

²⁹ *обѣдоуаше* de la *обѣдovati*, care înclină spre aspectul perfectiv în paleoslavă. < *обѣда* = prînz.

³⁰ J. u. Maslov. *op. cit.*, p. 21 u.

3. Imperfectul verbelor perfective exprimă uneori în prepozițiile secundare acțiunea limitată — ultimă a procesului din propoziția principală. De aceea se introduce cu adverbe ca *dondeše — pokane, dokle — do kogato* » și se numește tipul iterativ — limită — ex. + i ne *dvižaše nogama dondeže otpoeachu zautreno* = Și nu mișca din picioare, pînă ce nu termina de cîntat utrenia. » în limba veche cehă, se spunea de asemenea: *častokrat rziekaše... až slnce z hory puojdše*. Adesea vorbea pînă ce soarele scăpăta de pe munte. Otc — B. 129,286. Apud Ju Maslov, *op. cit.*, p. 99).

în scr.: i ne pristanich dokle ne pridiše pomoć od.. Nu încetam, pînă nu venea ajutor dela....³¹

Acțiunea limită se petrece întotdeauna după cea principală — față de care deci se proiectează în viitor. Spre finele secolului al XV-lea găsim în slava dela noi înlocuirea acestor imperfecte cu viitorul. De ex.: în Pov. Tepeș se spune că o femeie vinovată era pedepsită și « stătea legată goală de un stîlp, pînă ce carnea și oasele îi cădeau sau era spre hrană păsărilor. » Verbele « cădeau » și « era » sînt înlocuite în slavă cu viitorul: и тако стояше привязана оу столпа нага дондеже плоть и кости еи распадоуться и птицам къ снѣд бѹдет Aci avem deci; vor cădea „распадоуться“ în loc de „cădeau“ распадохъ și va fi бѹдетъ în loc de къ sau бѹдаше.

Majoritatea slaviștilor consideră folosirea imperfectului dela verbe perfective, ca un arhaism rămas din epoca în care verbele se deosebeau prin « *modus actions* » și nu prin « *modus temporis* » — adică dinaintea epocii textelor scrise. Ju-Maslov spune răspicat că aceasta constituie unul dintre cele mai străvechi arhaisme: составляет наиболее древнее, наиболее архаическое явление (*op. cit.*, p. 136).

Tot din acea epocă datează și verbele cu dublu aspect.

Altădată era general în slavă și sensul modal, în deosebi condițional al imperfectului, care astăzi e puternic în bulgară, sîrbo-croată și în sîrba lusaciană. Imperfectul condițional e folosit în slava dela noi cu: *аще: аще не смѣрхъ* = dacă nu mă smeriam. (Ps. Vor. Scheiană) — în limba veche aceste imperfecte sînt traduse însă cu conj. *se, să* < lat. « si » plus imperfectul sau perfectul, conj. în care se contopise și viitorul II.: *Se nu plecarea* — < *plecarem, plecaverim, — plecavero*.

Construcția aceasta e folosită și cînd în slavă era indicativul prezent cu *аще* = dacă: *аще залкоу не рече тебе* = Se flămînziru nu voi zice ție — dacă ași flămînzi — sau: *аще не поменѣ тебе* (Ps. Vor.): *Să nu pomenire tire*. Sk.: *Se nu pomeni-voi tine* (Ps. CXXXVI.5)

În traducerea propozițiilor condiționale inclusiv imperfectul prin « si » cu indic. sau cu conjunctivul, traducătorii dovedesc independența față de origi-nalul slav — și folosesc mijloacele pe care le dădea fondul latin al limbii noastre

³¹ Život Ierol, 230 Apud Ju. Maslov — *ibidem*, 102.

și care probabil trăia pe atunci în graiul din Maramureș. Considerăm în schimb că întrebunțările modale ale imperfectului în slavă, în deosebi în graiurile sîrbe și bulgare prezintă o mare apropiere cu cele în limba noastră curentă. ex.: *мчаше погинути* = eram să pier — il allait périr. — *хочах ме оженити* = voiam (ar fi vroit) să mă însoare « *хочах үбити єднєс куканицєс* = voiam să omor un cuc ». Azi se spune curent: *хтео бих да снем* = ași fi vrut să omor. Sau: *што стојш ту? А ето чеках да дође Марко!* « Ce faci aci? Uite, asteptam să vină Marko! » Folosirea imperfectului modal e legată de *хтеи* = a voi, plus infinitivul. Se întâlnește mai ales în dialecte, în poezia populară și în limba scriitorilor. Ca P.P. Niegoș, care folosesc mult graiurile natale.³²

Exemple similare ne prezintă și bulgara *кажеха ми мѝ* = dacă îi spunea —; *Ако разкѣше червената кѣрпа, значеше смѣрт* = Dacă filiaa basmau roșie, însemna moarte. Sau: *да те срецнех дрѣгдѣ, бој знає да ли те бих познал* = Dacă te-ași fi întâlnit undeva în altă parte, dumnezeu știe, dacă te-ași fi cunoscut. »

Ori: *Ако сзнаете токо* = dacă află aceasta. Ori: *Да имах уико владика не щях да въртя мотика.* = Dacă ași avea un unchiu vlădică, n-ași mai da cu sapa. » Studiul acestor forme ar fi necesar să fie făcut paralel și cu cele din limba rom. — pentru a preciza ce e slav în morfologia verbului romînesc.

Pentru a vedea cum a fost redat imperfectul din slavă în limba romînă, am cercetat textele bilingve. Dintre acestea am urmărit în deaproape psaltirile, începînd cu cele rotacizante și pînă la psaltirile slavo-romîne din sec. al XVII-lea, păstrate în manuscrisele Bibliotecii Acad. R.P.R. sub nr. 3465; 4818; 2604 — și psaltirea slavo-romînă cu comentarii păstrată în ms. 2644 — într-o copie din 1697.

Am cercetat și pravila slavo-romînă din 1581 — după Lucaci Scolasticul și păstrată în mss. 692, — precum și cea după versiunile sîrbești din mss. 5211. În Pravile, însă am găsit foarte puține imperfecte.

Urmărirea imperfectului în textele slavo-romîne ne arată limpede o serie de inconsecvențe în traducerea lui, o independență a traducătorului față de originalul slav, precum și evoluția limbii noastre dela formele dialectale vechi, impuse de moștenirea latină sau de textul slav, la formele mai corecte, literare din psaltirea în versuri a lui Dosoftei, din psaltirea lui Coresi și la cele din manuscrisele Acad. (2604) = datînd dela finele sec. al XVI-lea și din sec. al XVII-lea.

1. Astfel pers. I-a singular e tradusă în majoritatea cazurilor tot cu imperfectul. În textele rotacizante și în alte manuscrise de mai tîrziu imperfectul acesta are forma veche în a fără — *м: прѣхѣждаахъ къ незлоби срѣца моего...*

³² Petar C. Sladojević, *O imperfektu у српскохрватском језику*. Јуж. фил., pag. 213—228.

M. Stevanović, *Значење имперфекта према употребн језику* П. П. Нiegoша Јужн. фил. XX. 1953-4 pag. 39—80.

În l. romînă se folosește în locul condiționalului imperfectul « modestiei »: Doream (aș dori) să spun ceva ». I. Iordan, *Limba rom. contemp.* București, 1956, pag. 425—426.

«trecea» în nerăul inimi mele. (Ps. C.2). În loc de «treceam» **Изгонтѣхъ** = gonía (Ps.C.r). În loc de «goneam». **На оутрѣа извиклахъ късамъ грешнымъ земли** = De mărirea ucidea toți păcătoși pământului. (Ps. C.8.) «Ucideam» **протиклахъсамъ имъ** = protivea mă lor «(Ps. C XVII. 10. Mss.) 3465 fila 124 — e tradusă tot fără — *m*: «protivea...». **Бгда глаглахъ имъ** = cînd graia lor... » Ps. CXIX. 7. Forme cu — «*m*», întîlnim spre finele sec. al XVI-lea de ex.: în Psaltirea lui Coresi din 1577 — același imperfect al verbului **глаголахъ** e tradus cu «grăiam». ³³ Acest — *m* a trecut la pers. I-a singulară prin analogie dela pers. I-a plurală, unde *m* — se păstrase în silabă accentuată ³⁴.

Desigur analogia nu era generală în sec. al XVI-lea ³⁵, dar începuse să se producă. Nu era generală nici în secolul al XVII-lea pentru că în «Cazania lui Varlaam» din 1643 f. 49 — avem «*vă spunea eu*» dar în manuscrisele Ps. slavo-romîne dela sfîrșitul acestui secol (1697) avem: **аще не смеряхъсамъ** = De nu mă smeriam — (Ps. 130, v. 2, fila 168.) De aceea credem că trebuie revizuită părerea că în «daco-romînă formele în — *a* se păstrau integral în sec. al XVII-lea» ³⁶. Formele în — *a* la pers. I-a sing. se păstrează în graiurile din Maramures ³⁷ și Oaș ³⁸.

2. Persoana I-a sing. a imperfectului din slavă e tradusă adesea și cu pers. I-a sing. a perfectului simplu — căruia în slavă îi corespunde de fapt aoristul. În unele cazuri traducerea aceasta e justificată, deoarece în slavă forma de imperfect — mai ales cînd e contrasă — se confundă cu cea a aoristului. Totuși traducerea cu perfectul simplu se face și cînd forma imperfectului nu e contrasă: **съ плачемъ расткаръкахъ** = cu plîngere mestecaiu ³⁹.

Злакъ непознахъ = răul nu cunoscui — (Ibid. p. 126. Ps. C. 4.) sau: **сѣмотрѣхъ о дренѣхъ и къзгледохъ** = căutaiu de dreapta și văzuîu (Ibid. p. 204: Ps. CXLI, 5.) Tot aci e: **хощдахъ** = îmbla.

3. Aceiași pers. a I-a, a imperfectului e tradusă și cu prezentul: **И о вразѣхъ твоихъ не стахъ** = Și de dracii tăi potopăscu — mă. «Adică» mă topesc, mă în nec. «(Ps. CXXXVI. 21). Ori: **къзненакидѣхъ** = nenăvidescu. » Adică îi urăsc. (Ibidem, vers. 19.)

Inconsecvența traducătorului merge și mai departe, cînd aceeași formă de imperfect — ca **глаголахъ** — e tradusă odată cu imperfectul — grăia (Ps. CXXX. 7)

³³ Psaltirea Coresi, 1557 ed. B. P. Hasdeu, 1881... Ps. 119, v. 9, fila 1640.

³⁴ A. I. Rosetti ILR I, Limba latină, p. 132, I. Șiadbei consideră că acest — *m* e tot analogic, dar provine din formele de condițional. (Sur l'histoire de l'imparfait de l'indicatif en roumain. BL. 1943. N. Tiktin consideră formele în — *au* — o inovație literară: (Gram. Rom. Buc. 1895, p. 47).

³⁵ O. Densusianu, L'hist. de la l. roum. II, 213, A. I. Rosetti, ILR, I, 132,

³⁶ I. Șiadbei, Sur l'histoire de l'imparfait en roumain. Ibidem.

³⁷ T. Papahagi, Graiul din Maramureș... p. LXVIII.

³⁸ I. A. Candrea, Graiul din Țara Oașului... p. 21.

³⁹ Ps. Vor. Ps. Cl. v. 10. C. Gălușcă, Slavisch — rumänisches Psalter-bruchstück, Halle, 1913, p. 130.

și altădată cu perfectul simplu: grăiiu (CXXI. 8). Ambele traduceri sînt în Ps. Voronețeană. E vorba deci de același traducător. Inconsecvența se menține și la forme ca **кѣзвахъ**, care pot fi sau la aorist, sau la imperfect, forma contrasă. În cele mai multe manuscrise — e tradus cu «chem». — (Ps. Vor. LXXXV. 7.): **къ дѣнь печали моеѣ кѣзвахъ к тебе** = în zi de grija mea chem către tine.

La fel e în Mss. slavo-rom. 3465 — p. 67: **гѣ кѣзвахъ к тебе** = doamne, chem către tine.

În Mss. 4818 — fila 5, verso = **гласомъ моимъ къ гѣ кѣзвахъ** = cu glasul meu către doamne strigai. Și în Mss. 3465 — f. 123: **призвахъ гѣ** = chemai pe domnul. «În traducerile de mai târziu: «am strigat.»

Pers. II. sing. e tradusă prin imperfect cu dezinența — **и: господи, бже наш ты послѣдѣаше ихъ** = Domnul, zăul nostru, tu ascultai ei. Sau: **бже ты милостивъ бывааше имъ**. (Ps. XCVIII. v. 8). = zău tu, milostivu erai lor.

Pers. III. sing. e tradusă prin imperfect: **призываахъ гѣ и ты оуслѣдѣаше ихъ** = «Chema domnul și el (acesta) auzea ei⁴⁰. Sau: **бже ми слѣдѣаше** = Aceasta-mi slujia. (Ps. C. 6). Ori: **дѣша ихъ къ злымъ тѣаше** = Sufletul lor în rău topia-se. (Ps. CVI. 26).

Interesantă e forma «*viia*» — care traduce pe **живѣше** C. 7.: **неживѣше** = nu *viia*⁴¹.

Forma **бѣ** — fixată în slavă atît pentru aorist cît și pentru imperfect e tradusă cu imperfectul: **и не бѣ нами бѣ тоуждѣ** «Și nu era cu rânșii dumnezeu striin... Traducerile cu imperfectul sînt cele mai frecvente⁴².

Rareori întîlnim traducerea cu *perf. simplu* sau cu *prezentul*: **къ стѣпнѣ облачнѣ глаголааше къ нимъ** = în stălp de nuoru grai cătră înșii (XCVIII. 6—7). Sau: **не исправѣаше прѣд очима моима** = Nu derege între ochii mei. în loc de: Nu deregeai + înaintea ochilor mei.»

Cu imperfectul pers. III-a sînt traduse și participiile din slavă ca: **творѣи грѣдынѣ** = ce făcea trufa (C-7) **гѣи неправеднаа** = ce grăia nedreptate — (ibidem) **и не бѣ погрѣбѣи** = și nu era îngropătoriu.» (Ps. CXX. 2. G. Gălușcă, op. cit., p. 154).

O formă care ne îndreaptă spre slavă este cea perifrastică compusă din „era” plus gerunziul verbului de conjugat. Această formă este semnalată în studiile de istoria limbii romîne, fără a fi suficient explicată. De ex.: Leca Morariu în meritoasa sa lucrare despre morfologia verbului și tov. Acad. Al Rosetti afirmă

⁴⁰ În limba veche o serie de verbe apăreau fără sufixul *-ex* să să veghe, sau fără sufixul *-esc*: să rape, el luce-et. (Al. Rosetti, ILR. VI. 192—3); Vedem că «a potopi» nena-vidi — își păstrează sufixul *-esc*.

⁴¹ Acad. Al. Rosetti, nu menționează acest imperfect printre formele caracteristice ale acestui verb. *vie* — ILR VI. p. 205.

⁴² Deuteronom XXXII. 12. Ibid. 8: **егда раздѣлаше** = cînd împărțea. Și V. 12: **гѣ единъ** **рождааше а** = domnul însuși purta pre'nșii.

că apare numai în Codicele Voroneţean, de unde ne şi citează câteva exemple: „că era mergînd”, „era ca oile rătăcind”.⁴³ Afirmatia aceasta trebuie completată în sensul că astfel de forme perifrastice reproduc formele identice, din slavă şi nu se găsesc numai în Codicele Voroneţean. În textele slavo-romîne apar oriunde erau şi în slavă — de ex.: în Psaltiri: Ps CXXI.v.2, construcţia e în slavă la plural: *стоаши бѣхъ ногы нашиа* = „stînd era picioarele noastre”.⁴⁴

Astfel de forme sînt frecvente şi cu aoristul: *быхом веселиши сѧ* = „fum veselindu-ne”. în Ps. Scheiană: *fum veselindu-mă*.⁴⁵

Forma aceasta se găseşte mai frecventă în greacă şi mai rar în latina bisericească tîrzie, nu în cea clasică. Slava nu o cunoaşte însă numai în textele religioase, unde poate fi o reproducere din greacă, din care s-au tradus aceste texte. O găsim însă în lucrări originale slave de la noi, ca (Pov. despre Tepeş), unde se spune *бѣ ратовахъ* = *era luptîndu-se* adică „se lupta” cum am menţionat mai sus.

Construcţia se găseşte în vechea rusă şi în toate limbile slave vechi. În *Lavrent. Letopis* citim despre slavi că „erau vinînd animale sălbatice = *бѣху ловаши зверьхъ*”.

Sau: că era ştiînd limba pecenegă: *Бѣ ко оумѧ печенезскѧ*.⁴⁶ Formele dela „a fi” sînt copule. Calchierea acestor forme perifrastice de imperfect este mai vădită în textele evanghelice slave.⁴⁷ Pers. I-a plurală se confundă adesea în slavă cu aceea a aoristului. E tradusă prin aceeaşi formă ca şi aoristul.

Яко скончахом сѧ гнѣвомъ твоимъ. că sfîrşimu-ne cu minia ta (Ps. LXXXIX.7)⁴⁸

Sau: *и възрадоуяхомъ сѧ и въвеселихомъ сѧ* = şi bucurămu-ne şi veselimu-ne (Ps. V. LXXXIX.14). *видѣхомъ зла* = văzumu rău.

Aceleaşi forme din slavă, dintre care unele sînt sigur în aorist ex. *сѣдохом* — sînt traduse în textele mai vechi rotacizante cu aceste forme de imperfect şi aorist totodată, iar în textele de mai tîrziu sînt traduse cu imperfectul. De ex.: Verşetul 1. Ps. CXXXVI — din Ps. V. şi Scheiana: „La riul Babilonului, aci şezumu şi plînsemu”. . . . în salce prin mijloc de ia spînzurăm organele noastre” în Mss. 2644 e tradus mult mai literar cu formele noi de imperfect: „La Riul

⁴³ Se pare că se folosia şi pentru pers. I-a, însumi *era stînd*. CV. 42. 10—11, 38, 9—10 şi 150, 10—11. Al. Rosetti, ILR VI, p. 196. Ex. se găsesc şi la Leca Morariu.

⁴⁴ Leca Morariu: *Morfologia verbului predicativ român*. Cernăuţi 1924, p. 64—65 — ne dă ex. similare dar nu arată calchierea din slavă.

⁴⁵ Ps. Voroneţeană — C. Găluşcă, *op. cit.*, p. 98—99; I. A. Candrea Ps. Sk II, 269, V. PV. CXXV, 3. C. Găluşcă... 176, I. A. Candrea PSK. II, 273.

⁴⁶ I. P. S. Kuznecov, *Ist. gram. rusk. jaz.* p. 227. T. P. Lomtev dă numeroase exemple din cronici şi letopiseţe: *бѣ обладая* = *был обладателем* = *era stăpînind (stăpînitor) <Очерки по синт. русск. яз. 1956 p. 185.>*

⁴⁷ K. Horálek: *Evangeliaře i čtveroec*. Praga, 1954, p. 186—195.

⁴⁸ În Mss. 3465: «cumplimu-ne...»

⁴⁹ C. Găluşcă, p. 191, I. A. Candrea II, p. 285.

Babilonului, acolo ședeam și plîngeam...., în salce pre mijlocul ei spînzuram organele noastre.”⁵⁰ Versiunile moderne însă traduc mai exact cu aoristul cum era în slavă: На рѣцѣ Бабилонетѣи тоу⁵¹ сѣдохомъ и плакахомъ... на брѣгѣхъ по сѣдѣи ѡбѣсехомъ органы наши.

Pers. II-a plurală a imperfectului e tradusă prin formele în-ați și atu-set-. Formele în-ați sînt aceleași atît pentru imperfect cit și pentru prezent. Vedem că e vorba de imperfect din context și mai ales din originalul slav. ex.: ѡдѣкѣи и пїастѣи кино трѣбѣи ихъ = mîncăți și beați virul prinoaselor lor.⁵² Imperfectul pers. II-a pl. e tradus ca și celelalte persoane și prin formele perifrastice de perfect, care apar cu sau făcă auxiliar. Iată un exemplu din Evanghelia lui Coresi 1561 — „că ainte pînă cîntătorul cîntat de doao ori v-ați lăudatu-vă”.

Pentru conj. II-a avem participiul în-ut: văzut-a III-a: et — merset, zeset și IV-a în—it; venit, sfîrșit. Formele perifrastice de perfect în locul perfectului etimologic au înlăturat diferitele identități ca cea între pers. II-a sing. cantasti < cantavisti și cantasti < cantavistis, deci plural. Formele perifrastice sînt mai expresive. Poate de aceea frecvența lor diferă pe persoane. O statistică în acest sens și explicația formelor în-tu ne-a dat-o mai întîi Leca Morariu,⁵³ care consideră explicarea prin perfectul perifrastic a formelor de aorist — pers. II-a plurală ca giucatu (Ps. Sch. 380) rușiratu, ca „o problemă crucială a morfologiei verbului nostru.”

Formele acestea de conjugare s-au extins și la pers. I-a plurală, dar numai cînd era vorba de aorist. Ba ceva mai mult: terminația preteritului-tu s-a extins și la alte forme verbale, derivate din tulpina perfectului latin, ba chiar și la formele de condițional din dacoromînă. Din exemplele aduse se vede că Leca Morariu limitează totuși lărgirea productivității — terminației — tu numai pentru pers. II-a plural: vă luminasetu, vă grăisetur.⁵⁴ — Adaugăm că forme de acestea sînt și la pers. I-a pl. de ex.: în Muntenia — noi mersetu. La condițional: ținuretu, se durmiretu — se sfîrșiretu — în loc de: se durmire — se sfîrșire. — Forme de acestea se mențin și în munții Apuseni pînă astăzi în com. Certeaze lingă Cîmpeni.⁵⁵ Așa se explică de ce în toate studiile asupra limbii noastre vechi

⁵⁰ Mss. 2644, Bibl. Acad. R.P.R. f. 404.

⁵¹ Mss. 26444 are TAMO = acolo, așa cum este și în majoritatea traducerilor moderne de la noi.

⁵² Deut. 38. — C. Gălușcă, op. cit., p. 242—243.

⁵³ Leca Morariu: *Voiu lăudatu < Din morfologia verbului romîn >* Cernăuți 1928. În Ps. Scheiană de ex. găsește 72% cazuri de aorist și 8 % perf. perifrastic. În Cod. Vor. 22 % — 1 %. Pers. II-a, 45 cazuri aorist și 62 cazuri perf. perifrastic. La p. III-a, domină aoristele.

⁵⁴ Leca Morariu, *Din morfologia verbului predicativ romîn*, Cernăuți, I, 1928. p.29.

⁵⁵ Aici se aude mîncaretu, veniretu; să vrea venirăt la voi; vrea văzurăt și noi acest lucru. G. Weigand spunea că formele în -ăt și fără -u: dormirăt, mîncarăt, sînt la pers. II-a pl. perfectul simpl. (Apud L. Morariu, op. cit.,).

și în tratatele de istoria limbii, sint încadrate la pers. II-a plural a condiționalului toate formele de tipul: *se durmiretu, se giudecaret* (H.Ps.57,2) *se kinuiretu* i *se nu ascultaret* (T.M. 48, 7) *Se plecaret* (S.V.130.2)⁵⁶.

Cercetînd originalul slav din care s-au tradus aceste forme ca și cele fără *tu-în-re-sau-ru*,⁵⁷ constatăm că ele reproduc din slavă — construcții condiționale, cu indicativul prezent sau cu imperfectul — *dar aceste forme în -tu, nu reproduc întotdeauna numai pers. II-a plural, ci și pers. I-a singular*. în Ps. Vor. și Scheiană Ps. 130.2 — avem: *Se nu plecaretu mîndria*, ce înalță sufletul meu.” (în Sk. înălțaiu). Forma „*se nu plecaretu*” e considerată de Leca Morariu I.A.Candrea, Al. Rosetti și alții ca pers. II-a plural. Aceasta turbură și sensul dintre cele două propoziții. În slavă, avem ambele predicate la pers. I-a sing. primul la imperfect și al doilea la aorist.

Slaviștii la rîndul lor au fost nedumeriți de traducerea imperfectului *аще не смъркаха* cu „*se nu plecaretu*”, și s-au gîndit că traducătorul a avut la dispoziție alt prototip slav. (Așa a făcut de ex. C. Gălușcă — cînd studiază Ps Voronețeană — după originalul slav.) Poate l-a încurcat și mai mult faptul că în Ps. Voronețeană-*tu* nu e legat de „*plecare*”. — Astfel de cazuri întîlnim și la Coresi: „*deca durmire tu*”⁵⁸ — în Scheiană însă și în Ps. Coresi găsim „*plec-aretu*” — „*durmiretu*”. În slavă, avem pentru pers. II-a pl. a indicat. cu *аще*: *аще поспите посредъ предѣлъ* (Ps. 67.v.14). = dacă veți dormi (S.: *deca durmiretu*). Celelalte psaltiri slavo-romîne păstrate în Mss. ne dau în cazul „*se nu plecaret*” tot imperfectul cu *аще* — dar traducerea mai tîrzie schimbă acest latinism arhaic și dialectal, pe care l-a avut la îndemină traducătorul Maramureșean din sec. XV—XVI-lea, cu imperfectul nou. Astfel același verset e tradus în Mss. 2644—fila 394 și în Mss. 2604, f. 168 „*de nu mă smeriam*, nu (-mi-mă) înălțai sufletul meu.”

Tot așa traduce și Dosoftei în versul său isteț.:

„că de nu mi-am smeritu-mi tot rîndul,
ce mi-am mărit sufletul și gîndul,”⁵⁹

Reiese de aci nu numai o vădită evoluție a limbii — dar și că „*se nu plecaret*” este pers. I-a sing. și traduce exact imperfectul condițional slav. *аще не смъркаха*. Poate că formele „*plecaret*” au la bază o primă traducere maramureșeană.⁶⁰

⁵⁶ Al. Rosetti, ILR VI, p. 200. Leca Morariu, *Morfos. Verb...* p. 29 u.

⁵⁷ În Ps. Sch.: *se intraru* (131,3) *se dederu* (131,4) etc. Al. Rosetti ibid. 200. Primul care a atras atenția asupra formelor în *ru* — a fost Leca Morariu (*op. cit.*, p. 28).

⁵⁸ Coresi, Ps. slavo-rom. 1577, edit. de B. P. Hasdeu 1881, p. 364: « *se nu plecaretu mîndria...* »

Al. Rosetti, *Limba romînă în sec. al XIII—XVI-lea* 1956, p. 148. La fel este scris și în Mss. Ps. Vor. Bibl. Acad. R.P.R. fila 35, C. Gălușcă, *op. cit.*, p. 180.

⁵⁹ I. Bîanu, *Psaltirea în versuri întocmită de Dosoftei, mitropolitul Moldovei* 1671—1686, București, 1897.

⁶⁰ De această traducere s-a servit și Coresi. În manuscrisele de mai tîrziu (2644), sint modernizate atît formele din textul slav cît și din cel romînesc. Din contra în Mss. 3465 se păstrează caracterul arhaic. Concluzia e că la baza textelor vechi stă traducerea « *se nu plecaret*, » care abia în sec. XVII se schimbă.

Astfel considerăm că trebuie să admitem lărgirea productivității terminației *-tu* din participii cu funcție de preterit —, și la alte persoane ale condiționalului — nu numai la pers. II-a plurală. Despărțit de participiul — *tu* — devine productiv așa cum „*-are*” despărțit de infinitiv a dus prin productivitatea sa la cuvinte ca „*depărtare*.”

În majoritatea cazurilor însă formele de condițional în „*-retu*” se referă la pers. II-a plural. Iată câteva cazuri care reproduc indic. prez. din slavă. cu *аше* Ps. Sch. Hurm.: *Se giudecaretu* = *аше сѣднѣ* (Ps. 52. 2.); *Se vă întoarsetu* (Sch. Ps. 7. v. 13) să nu vă veți întoarce (Coresi) = *аше не вератитесѧ* se durmiretu = *аше поспитѣ*. Se grăiretu (H. 57. 2)... de grăiți bine (Dos. 188)... dacă adevăr grăiți (Mss. 2644) și Mss. 2604, ⁶¹ < *аше глаголетѣ* Cercetarea ar trebui extinsă la prototipul slav al acestor forme din Evanghelii, Cazanii, din Cod. Voron. Textele Măhăcene, Palia dela Orăștie, Codicile dela Ieud. etc...

Pers. III-a plural — a imperf. e în slavă în — *хж* deosebită de a aoristului, care e în *-шѧ* ⁶². Traducerea e prin forma veche de imperf. în *-a* și rareori cu perf. simplu.

Ps. Vor. CI: *всѣхъ днь поношаахъ ми врази мои... клѣнѣахъ сѧ* în toate zilele *împu*ta mi dracii mei ⁶³... *giura* se P.V. CXXV. 6: *ходѧши хождаахъ и плакаахъ сѧ*.

îmblînd îmbla și plîngea (Gălușcă op. cit. p. 176.)

Ion II. 51

яко единѣми оусты поахъ и влѣкѣахъ и славѣахъ
că cu un rostu *cînta* și *binecuvînta* și *slăvia*
бл.

Dumnezeu..... (C. Gălușcă p. 264)

Rare ori la pers. III-a pl. apare ca și la sing. terminația *-tb* *несяхуть* = *duceau*, *пуртау*; *изимахуть* = *luau*; *говоряхуть* = *vorbiau*. Astfel de forme au apărut probabil prin analogie cu aceeași terminație dela indic. prez. pers. III-a sing. și pl. Se întîlnesc în cele mai vechi monumente ale literaturii ruse vechi și sînt considerate rusisme de sud sau ucrainisme. ⁶⁴

Imperfectul e tradus și cu perf. simplu: *лѣта наша яко пажиннѧ поощаахъ сѧ* = *anii noștri ca păiajenii învăța-se* ⁶⁵. În psaltirile și pravilele slavo-romîne nu avem forme cu *-u* la pers. III-a pl. Uneori apare *m* la pers. I-a singular. De ex.: în Ps. Coresi: „cînd *grăiam* lor să *lupta* cu mine în deșert.” = *егда глаголахъ имъ борѧхъ сѧ с мною тшѧ*. (f. 164 v)

⁶¹ pag. 118/5: se sfîrșiretu, 154/9 se kinuretu, furetu, <fuëritis.

⁶² Formele noi au căpătat *-u*: *îmblau* prin analogie cu alte forme verbale care aveau *-u*.

⁶³ Acelaș « *поношаахъ* » e tradus cu « *gotoviia* » (?) CXXXIV.

⁶⁴ Comp: *Исторична граматика украинскої мови* 1957, Kiev, p. 336. L. A. Bulahovskî, *Питання прох. укр мови*, Kiev, 1956, p. 71–74.

⁶⁵ Ps. Vor. LXXXIX, 7, Mss. 3465, f. 77. V.

Formele noi în-au s-au creat prin analogia cu cele de prezent: *ei au* sau „*aveau*”, *cîntat-au*,⁶⁶ *cîntau*.⁶⁷

În Cod. Vor. preteritul e redat la pers. II-a și a I-a pl. prin participiul în-ut la plural apare și acordul: „*muerile ce era venite; rugi ce am făgăduite!*” în Maramureș se spune: „*am fost mîncăți*” și „*am fost mîncat*”. Sistemul e general în slavă: *pisal*, = am scris; *ženy pisali* = femeile au scris.

Influența sistemului verbului slav asupra celui românesc e mai probabilă în meklenită unde se spune „*rați mîncăți*”, *ram mîncat*”,⁶⁸ Corespondența ar fi: *vy byli spievali* = voi ați cîntat; *byli spievali* = ați cîntat și „*spievali*” = cîntați. În Turda se zice și astăzi „*mîncarăți astăzi*”? adică „ați mîncat”.

Formele de participii cu sens de preterit sînt mai degrabă un fenomen general românesc de origine latină. Medio-slava textelor religioase din care s-au tălmăcit primele gînguriri scrise românești, păstra integral sistemul timpurilor de trecut: aorist, imperfect și participii în-(v) ū și în -l, pentru perfect. Acestea din urmă au înlocuit în limbile slave de răsărit și de apus timpurile simple de trecut, ceea ce se vede și în textele slavo-romîne din Moldova și Nordul Transilvaniei.

Influența slavă asupra verbului românesc nu e admisă nici în formă de imperfect ca: dedeam, după: *дѣлахъ* cum pretindea slavistul ceh M. Křepinský.⁶⁹

În textele religioase însă imperfectul își păstrează sensul său propriu și terminațiile sale ex.: *кѣтри кѣху противни; молаше же сѣ Павел гла:* Vinturile *erau* potrivnice... iar Pavel le *ruga* zicînd.⁷⁰

Schimbările pe care le întîlnim în documentele slavo-romîne în formele imperfectului arată o legătură strînsă cu limbile slave vii în care soarta acestui timp e diferită.

Influența slavă asupra imperfectului în limba romînă poate fi discutată mult cînd e vorba de sensurile modale și de calchierile formelor perifrastice slave de tipul: *стоаще кѣхъ* = era stînd,” care mai tîrziu devine „sta”. Dintre compartimentele limbii, morfologia e cel mai puțin penetrabilă influențelor străine.⁷¹

Întrebuințările imperfectului condițional în limba romînă dovedesc tenacitate în păstrarea moștenirii latine.⁷²

Urmărirea întrebunțărilor imperfectului în textele slave dela noi ne-au arătat că ele oglindesc soarta imperfectului și funcționarea acestui timp cunoscute

⁶⁶ S. Pușcariu, DR, III, p. 773.

⁶⁷ I. Șiadbei, explică apariția lui -u la pers. III-a pl. prin analogie cu prezentul (*Sur l'histoire de l'imparfait* ibid.). O. Densusianu, a arătat că formele în -a sînt generale în sec. al XVI-lea (*L'histoire de la lang. roum.* II, p. 214). Afirmția trebuie rectificată în sensul atestărilor menționate din manuscrise.

⁶⁸ S. Pușcariu, DR, IV/2, p. 1361.

⁶⁹ M. Křepinský, *L'influence du verbe slave sur le verbe roumaine*, Slavia, XVI. 1938.

⁷⁰ «Apostol» din secolul XII—XIII, scris undeva pe teritoriul țărilor noastre și păstrat în Bibl. Acad. R.P.R. Mss. nr. 20, f. 36.

⁷¹ Al. Graur, *Comunicare la sesiunea științifică Fac. Filol. Buc. 1956*, martie 15.

⁷² Iorgu Iordan, *Limba rom. contemporană*, p. 426 u.

și în celelalte limbi slave. Folosirea imperfectului dela verbele perfective tip pereche, serie și limitat, — ca și folosirea condiționalo-modală a imperfectului —, sînt generale în slavă.⁷³

Pe de altă parte, urmărind traducerea imperfectului slav în limba română, am văzut că unele păreri despre istoria acestui timp în limba noastră trebuiesc completate și chiar revizuite.

ИМПЕРФЕКТ СЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКА УПОТРЕБЛЯЕМОГО

У НАС И ЕГО ПЕРЕВОД В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Потеряв имперфект индоевропейского языка, славянский язык воссоздал для себя вновь имперфект из сигматического аориста: — ase > ěa chŭ: veděachŭ, vedeaše... По своей природе имперфект является «незаконченным», (прошедшим несовершенным) временем, выражающим действие, происшедшее в прошлом, длительное, и незаконченное, сопровождающее другое дейдтвие, также прошлое. Оно подходит для произведений, описывающих, повествующих, объясняющих. Поэтому оно часто употребляется в летописях, повестях и в произведениях романтиков натуралистов.

Исследуя имперфект в славянских текстах Валахии, Молдавии и Трансильвании, устанавливаем, что в канцелярских актах он употребляется редко и иногда со значением аориста или перфекта. Изредка встречается — в текстах и другого характера, особенно в тех из них, что из северной Трансильвании и Молдавии, как следствие исчезновения этого времени в западных (XV—XVI). и восточных (XII—XIII ст.) славянских языках. В этой области встречаем в некоторых текстах имперфект с специфическим окончанием -тъ в 3-ем лице в украинском и древнерусском языках: *поишеть*, к Трансильвании *нескхоутъ* (Л. А. Булаховский).

В старославянском языке Валахии, Молдавии и Трансильвании имперфект употребляется от глаголов несовершенного и многократного видов, как были в славянском языке *лежаше*, *живаше*. Обыкновенно формы — сжаты. Одновременность с другим прошлым действием уточняется наречием. Замечательными являются архаические формы имперфекта как *царь бѣ тогда ратѹа* или *стоѹше бѣху* ноги наши. Такого рода формы встречаются и в древнерусском: *Олегъ бѣ окладаа полкны...* *бѣху* *локаше* *зѣкръ*; *бѣ ко оумѣа печенезкы*.

Изредка встречаем имперфект, образованный и от глаголов совершенного вида, как и аорист, отображая древнеславянский (Антонин Досталь; Ю. Маслов). Употребление имперфекта от глаголов совершенного вида встречается и в наших текстах во всех трех положениях, установленных Ю. Масловым:

⁷³ Ju. Maslov, *op. cit.*, p. 138, consideră un astfel de studiu ca o lămurire a legilor și normelor de dezvoltare ale limbilor slave. Acesta este cel mai de seamă scop al lingvisticii, spre deosebire de acei lingviști care, prin metoda istorico-comparativă urmăresc numai reconstrucția, restabilirea ipotetică a diferitelor forme și fapte din istoria limbilor înrudite.

1. Парный тип, когда сопровождается другим имперфектом: *Призываахъ га н тѣ оуслышаше ихъ.*
2. Серийный тип, когда сопровождается многими имперфектами: *такое покансарю оунишаше колѣ вносѣ и на него всаждаше и гогоу-дарю его те речи отписокаше* (сказание о дракоуѣ, 1486).

3. Предельный тип, когда выражается последняя фаза процесса главного предложения: *и недвижаше ногама дондеже отпоаху заутрено.*

К концу XV ст. имперфект, выражавший последние дейсвие, иногда замещается будущим: *и тако стоаше приказана оу столпа нага дондеже плоть и кости ен распадоутся* (вместо *распадаху*) *и птицамъ къ себѣ боудет* (вместо *бѣше*).

Модальное и условное употребление имперфекта в славянском языке, особенно в болгарском и сербском, представляет неожиданное сближение с румынским языком.

Изучая перевод славянского имперфекта в псалтырях славяно-румынских устанавливаем, что почти все версии основываются на переводе северной части Ардяля.

Пеувые переводы произведены старыми диалекталтными формами, под влиянием латинского наследства, или калькированием славянских форм: *аще не смерѣхъ* = *se nu plecaretu*. Также переведено и 2-ое лицо множ. числа настоящего времени: *аще глаголетѣ* = *se grăiretu*. Основываясь на славянском тексте, устанавливаем, что латинские формы на *-tu; nu plecaretu* не ограничивались только 2-ым лицом множ. числа, как предполагалось до настоящего времени. Употреблялись и в I-ом лице единст. числа, как переводят имперфект I-ом лице единст. числа *аще не смерѣхъ*. То же лицо, как и 3-ье, переводится и имперфектом на *a*: *хождаах umbla* = *поношаах.а*; *imputa*. Эти формы не являются уже общими в XVI ст., как утверждает Ов. Денсушяну, потому что к концу этого века находим в некоторых рукописях: *eu umblam, ei imputau*, как и в современном языке.

Славянский оригинал воспроизведен как в фотографии в описательных формах типа: *stînd era picioarele noastre < стоаше бѣхъ ж ноги нашѣ* или *era mergînd; era ca oile rătăcind*.

Наши лингвисты отметили эти формы но не указали, что они точно воспроизводят славянский оригинал (Л. Морару, Ал. Росетти и др.)

Славянский имперфект часто переведен и настоящим временем или же перфектом: *идѣте и пїасте вино трѣбѣ ихъ* = *mîncăți și beți vinul prinoaselor lor* cs. или *сѣмотрѣах оденжа и кѣзгледаах* = *căutaiu de dreapta și vazuiu* (Ps. Vor)

Непоследовательность и неточности в переводе имперфекта показывают, что на рубеже между XV и XVI веками славянский язык не был уже хорошо известен даже на севере Трансильвании и румынский язык снимал с него славянское одеяние, проявляя себя впервые в переводе текстов, представляющих явления ротацизма в этой области.